

SLAAVI LAIKUDEST SOOME-UGRI KEELTES

Kõigisese soome-ugri keeltesse on aja jooksul tulnud rikkalikult mõnu ennekõike vene keelest või ka mõnest muust slaavi keelest. Mõistagi pole see laenukiht neia keeltes ainuke. Vastavalt sellele, kui tugev on ajaloo vältel olnud kunagiste naabritega poliitiline, otsiaalne või kultuuriline kontakt, on soome-ugri keeltes osutunud puhtalt küllalt oluliseks ka germaani, balti, türgi-tetari ja muud mõjud.

Ilmselt on juba soome-ugri aluskeelt kõnelev rahvas elanud kõrvuti mingi indo-euroopa hõimuga, sest sellest pe-rioodist pärinevate laenu sõnade arv on võinud varem olla eri keeltes küllaltki suur.¹ Võrreldagu siinkohal eesti (resp. soome) ja ungari keele mõningaid mõnu naajoomaste indo-euroopa vastetega: e iva, sm iyvä - vanaindia yavaḥ 'tera, teravili, oder'; e mesi, sm mesi (: meta-), ung még - algaaria *médhu- 'mesi, mõdu'; o murd. mehi-läne, sm mehi-läinen, ung méh - algaaria *meké-, vanaindia mákā 'kärbes', mákāikā 'kärbes, mesilane'; e varas (: varag-), sm varsa - avesta varəni- 'jäär, pääs, oinas'; e põrsas, sm porras - eelaaria *poršos, ladina porcus 'siga'; e sary, sm sarvi, ung szary - varaalgiraani šraw-, šärw- 'sary'; e udar, sm udar, utare - vanaindia údhar 'udar, rind'; e orb, sm orpa, ung örv - aaria *orbho(-s), armeenia orb, -g, -ov 'orb, vaeslaps'; e sada, sm sata, ung sász - vanaindia śatā-m 'sada'; ung tíz 'kümme' - vanaindia daśa 'kümme'; ung vám 'toll, maks' - uuspärsia vām 'võlg, laen' jt.

¹ A. J. J o k i, Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen (= SUST 151). Helsinki, 1973, lk. 247 jj. Vt. ka seal mainitud kirjandust.

Otsaste laenuka kõrval on aga rida sõnatüvesid (eriti pronomenid), mis näivad kummaagi keelkonnas olevat omavahel etimoloogilises suguluses. Mõnede uurijate (B. Collinder² jt.) arvates peaks see näitama soome-ugri ja indoeuroopa keeli kõnelevate rahvaste ürgset sugulust, kuid mitmed ettevaatlikumad lingvistid (näit. soomlased P. Savila, E. Itkonen, J. Kalima jt.) on aastunud eitavale seisukohale.

Hilisemais laenukihtides prevaleerib ungari ja ka mari keele puhul tugev türgi-tatari mõju. Eriti viimases on genulinne sõnavara vähenenud järsult tõuvasi ja tatari laenuka arvel.

Läänemeresoome keeltes on ka vanu balti ja germaani laene, millele kronoloogiliselt järgnevadki slaavi laenud.³ Osa vanadest slaavi laenudest võib läänemeresoome keeltes pärineda slaavi aluskeelest u. V sajandist, kuid valdav osa on pärit alles vanavene keelest (alates IX sajandist). Laenuka noorem kihistus on aga tulnud vene keelest peamiselt paari viimase sajandiga jooksul. Koos uute tüüristade, rõivastuseosetega ja muuga on üle võetud ka nende esemete nimetused.

Varasemas kihituses kuuluvad sõnad näitavad ennekõike läänemeresoome hõimude materiaalse kultuuri mitmekülgeist rikastumist. Märkimisväärseks näiteks võib tuua sõna rühni⁴: t ö ü r i i s t a d : s m taitta 'peitel' < *ditto.

² B. C o l l i n d e r, Indo-uralisches sprachgut (= Uppsala Universitets Årsskrift 1934). Uppsala, 1934; B. C o l l i n d e r, Zur indo-uralischen Frage (= SSUF 1952-1954). Uppsala, 1954; B. C o l l i n d e r, Hat das Uralische Verwandte? - Acta Universitatis Upsalienensis 1:4. Uppsala, 1965.

³ J. M i k k o l a, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinisch und Russisch (= SUST LXXV). Helsinki, 1938; J. K a l i m a, Slaavilaisperäinen sanasto. Helsinki, 1952; vt. ka L. H e k u l i n e n, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas korjattu ja lisätty painos. Helsinki, 1968, lk. 268. - Eri läänemeresoome keelte suhteid vene keelega on uurinud M. Veske, D. V. Bubrich, P. Ariste, M. Muist, A. Piöger jt.

⁴ Lihtsuse mõttes esitatakse siin (vana)vene (reap. eelvene või slaavi aluskeele) näidete võrdlus eesti ja/või soome keelega, kuid mainitavad sõnad on üldiselt tuntud ka teistes läänemeresoome keeltes ja osalt isegi lapi keeles.

vrd. vn ДОЛДО id.; sm kassara, kassari 'võsaraud, -vikat'
 < vvn КОСОРЪ id.; e tapper, sm tappara 'kirves, sõjakir-
 ves' < vvn ТОПОРЪ id.; k a l a p l i i g i r i i t a d :
 sm katiaka '(treat)mõrd' < vvn КОТЮЦА (mitm. sõnaat
КОТЪЦЬ 'puur'), vrd. vn КОТОН (mitm. КОТОН); e shing,
 sm shring < vvn, vrd. vn ОСТРОГА id. (varem 'kannus');
 p õ l l u n d u s : e naat, sm naatti < *naat, vrd. vn
НАТНА, натна 'naeri vm. pealsed, kartulivarred'; e uba,
 sm vapu < vvn СОБЪ id.; e sirp, sm sirppi < vvn
СЪРПЪ id.; e sahk < vvn, vrd. vn. СОХА id. (ka 'ader');
 k u d u m i n e : e pass(as), sm passa, passaa < vvn, vrd.
 vn ПАСМО id.; e piirä, sm piirtä < vvn ОБЪНО id.; e
värten, sm värttine < vvn, vrd. vn ВЕРТЕНО'värten; telg';
 e koonal, sm kuontalo < vvn, vrd. vn КУНОН id.; sm
paittina 'lõuend' < vvn ПОСОТЪНО id.; r õ i v e d : j a
 j a l a t s i d : e kasukas, sm kasukka < vvn КОУКА,
КОУКЪ id.; sm viitta 'hõlät; vihmakeep' < vvn, vrd. vn
СВІТА 'üleriie; pealiskuub'; e saabas, sm saapaa < vvn
САПОГЪ id.; h o o n e d , r a j a t i s e d : sm läävä
 'laut' < vvn ЛЪВЪ, vrd. vn ЛЪВ id.; e lava, sm lava,
lavo < vvn, vrd. vn ЛАВА 'seinapink', e aken, sm akuna,
ikkuna < vvn ОКНО, vrd. vn ОКНО id.; e päts-ahi, sm
pätsai < vvn, vrd. vn ПЕЧЬ id.; t o i d u - j a k o d u -
 m e j a n d u s : e pirukas, sm piirakka, piiraa < vvn
ПИРОГЪ id.; sm halkkuna 'kamsajahu' < vvn, vrd. vn ТОМЪНО
 id.; e lusikas, sm lusikka < vvn ЛЪКЪНА id.; k a u b a n -
 d u s : e turg, sm turku (ka linnanimena Turku) < vvn ТЪРЪ
 'kauplemine; turg, turuplats'; e tavaar, sm tavara < vvn
ТОВАРЪ 'vara(ndus), raha' (tänapäeval 'kaup'); m õ s -
 d u d : sm karpio 'viljamõõt' < vvn КОРОБЪЯ (tuletis sõ-
 nast КОРОБЪ) id.; e määr, sm määrä 'mõõt; määr, hulk' <
 vvn МЪРА vrd. vn МЕРА 'mõõt, määr'.

Lääneeurosoome keeltes kuuluvad vanade vene laenude
 hulka veel sellisedki sõnad, nagu e raamat, sm raamattu
 'piibel' (algselt 'raamat'), sm tuuma 'mõte' ja tuudja 'mõ-
 teida'. e vaba, sm vapas, sm velho 'võlur, nõid', e varb-
 lane, sm varpunen jt, mis kõik osutavad väga tihedale kon-
 taktile slaavi hõimudega.

Väärrib rõhutamist, et ka ristiusu esimesed mõjud on

läänemeresoomlastele saabunud omasegaest kreeka-rooms kultuuri arealist slaavlaste vahendusel. Selle otseseks tõendiks on sõnad e pagan, sa pakana < vvn, vrd. vn ПОГАННИ 'poojane, ebaruhas; paganlik'; e riat, sa risti < vvn РИСТЪ id.; e papp, sa pappi < vvn, vrd. vn ПОП id.

Asjaolu, et mitmed slaavi keeltegi sõnad on omakorda laenuid teistest keeltest, pole takistuseks nende käsitlises primaarsetena slaavi-läänemeresoomse kultuurisuhteid silmas pidades. Viimasel ajal rikutub soome-ugri keelte sõnavara vene keele vahendusel sovetiside kõrval (КОЛОС, СОКОС jt.) paljude rahvusvaheliste sõnadega (СОБОРОККА, ПАРТЕНА, МАККА jt.).

Hilisemate vene laenude arv tõuseb idapoolsemale läänemeresoomse keeltes (vepsa, karjala) ja eriti kaugemais sugulaskeeltes paljudesse sadasesse. Tiheda keele- ja kultuurikontakti jätkumist näitab ka mitmete abstraktsemate keeleelementide laenamine, nagu näit. vene verbiprefikeite ko- ja para- mõingane läbipõimimine vepse genuinsse sõnavara (näit. para-ehittä 'üle valmida', vrd. vn ПЕРЕСПЕВАТЬ, ПЕРЕСПЕВАТЬ; ko-kanditi 'kandis lõpuni', vrd. vn КОЛОСИТЬ).⁵ Aktiivsem bilingvismi protsessis on vepsa keelde kandunud ka mitmeid venepäraseid sugulusnimetusi, nagu maa 'ema' (< МАМА), tata, dat 'isa' (< ТАТА, ДАТТ).⁶

Lisatagu, et läänemeresoomse keeled pole mitte alati olnud võtja osas, vaid neist on sündunud suurel hulgal sõnavara ka naabruses paiknevaisse vene keele diirretesse ja isegi kirjakeelde.⁷

⁵ Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Москва, 1966, lk. 94; M. H. З а й ц е в а, M. H. М у л л о н е в, Словарь вепского языка. Ленинград, 1972, lk. 408; J. K a l i m a, Slaavilaisperäinen sanasto, lk. 28.

⁶ M. H. З а й ц е в а, Термины родства в вепском языке. - Fenno-ugristica. Труды по финно-угроведению I (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis 344). Tartu, 1975, lk. 297.

⁷ J. K a l i m a, Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen (= SUBT XLIV). Helsinki, 1919.

Ungariaste kokkupuuted slaaviastega algasid juba enne praeguste asualadele jõudmist. Kontakt eri slaavi rahvastega on jätkunud pidevalt hiljemgi. Aja jooksul on slaavipärast sõnavara omandatud kõigist naaberkeeltest, näit. serbohorveadi keelest paprika 'paprika', katya 'maasika aluspüksid', kykac 'aas', sloveeni keelest lence 'lõhn', szerecsse 'õun', slovaki keelest boróka 'kadakas', bukta 'sai', polcska 'lutikas', ukraina keelest harysny 'sukk', kalamaika 'segadus, müra'.

Suurel hulgal sõnu on omandatud vanavene keelest, kusjuures laenamine on toimunud ajavahemikus VII - XI saj. ⁸ Näit. tanya 'maamaja, talu' < ТОНЯ (< ТОП + НЯ), saiv 'raev' < САИВ id., ikya 'kalamari' < ИКРА id., polyya, polyya 'agrad' < ПОЛОВА, ПОЛОВА id., borona 'äke' < БОРОНА id., széna, szina 'hein' < СІНО id., parlag 'kesa' < ПАРЯЛОГ id., veréb 'varblane' < ВЕРЕБ(КА) id., karácsony 'joulud' < КОРОЧОНЬ id., szorda, szorda 'kolmapäev' < СЪРДА id. jt.

Ungari keeles eksisteerivate slaavipäraste sõnadena mainitagu veel ablak 'aken', barát 'sõber', család 'pererkond', dolog 'tõõ', drága 'kallis', ebéd 'lõuna', iga 'ika', kerezt 'rist', konyha 'köök', kulcs 'võti', munka 'töö', pénz 'raha', szabad 'vaba', társ 'seltsimees', tiszta 'puhas', csütörtök 'neljapäev', utca 'tänav' jpt., kirjakeeles kokku üle viiesaja. ⁹

Väärrib märkimist, et mitmed slaavi laenud on läänemaarooms, ungari ja teistegi soome-ugri keeltes ühised, kuigi nende laenuaeg ja -kohtki võivad olla erinevad. Võrreldagu näiteks e ike - ung iga, e rist - ung kerezt, e pa-

⁸ Viimati A. M. R o t t, Probleme der Sprachkontakte und Besonderheiten der ostslawischen Lehnübertragungen und Lehnübertragungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. - Fennougristica. Труды по финно-угроведению 1, lk. 281.

⁹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 1967; II. Budapest, 1970; I. K n i e z s a, A magyar nyelv szláv jövevényszavai I-II. Budapest, 1955; vt. ka B. C o l l i n d e r, An Introduction to the Uralic Languages. Berkeley and Los Angeles, 1965, lk. 25; I. P a p p, Ungarin kielen historia. Helsinki, 1962, lk. 61.

kan - ung POGÁNY, e vaba - ung szabad, e mulita - ung utca,
 em toveri 'seltsimees' - ung társ, em sisti 'puhas' - ung
bigsta jt. Seda laadi ainetiku võrdlev käsitlus otstab al-
 les uurijaid, kuid kahe keelkonna kontakti aspektist võibks
 probleem olla huvipakkuv ka alavistidele.

Slava'i hõimude kontakt idapoolsemate soome-ugri rah-
 vastega on alanud mõnevõrra hiljem, kuid on olnud see-sest
 ka üsna pidev. Nii on vanimate slava'i laenude periood lõp-
 pöörd mari keeles juba XVI saj. alguseks.¹⁰ Foneetiliselt
 on mitmedki selle laenukihistuse sõnad kergesti eristata-
 vad, sest vene häälikule ж (C) ja з (S) vastab neis jär-
 jekindlalt ж (Ш): ВЕННА 'müla, aer' - ВЕСЛО; ДУЖ 'venelane'
 - РУССКИЙ; КИСКА 'kissell' - КИСЕЛЬ.

Mari alade siirdumisega Vene riigi koosseisu algas XVI
 sajandil vene laenude intensiivne tulv mari keelde, mis
 kestis ühtejärke kuni käesoleva sajandini (laenude 2.
 etapp). Laenamine vene keelest on jätkunud ka peale Oktoob-
 rirevolutsiooni (laenude 3. etapp). Vene keele vahendusel
 on mari keelde tulnud rikkalikult ka rahvusvahelisi sõnu.
 Vahetu keele- ja kultuurikontakt kajastub käikvõimalikes
 semantilistes rühmades (uusmate laenude kirjepilt on vene
 keelega suuresti sarnane), näit. т е а д у с л и к - т е н
н и л и с е д ja ü t i s k o n d l i k - p o l i i t i -
l i s e d mõisted: НАУКА 'teadus', ИСТОРИЯ < vn ИСТОРИЯ
 'ajalugu', БОТАНИКА 'botaanika', РАДИО 'raadio', АТОМ
 'aatom', СПУТНИК 'spuunik', КОСМОДРОМ 'kosmodroom', РЕВО-
ЛЮЦИЯ (< vn РЕВОЛЮЦИЯ) 'revolutsioon', ПРОЛЕТАРИАТ 'pro-
летariaat', КОНСТИТУЦИЯ (< vn КОНСТИТУЦИЯ 'konstitut-
atsioon jt.) kirjanduse ja kunsti termi-
 nid: ПИСАТЕЛЬ 'kirjanik', ПОЭТ 'poet', КНИГА 'raamat',
КУЛОДНИК 'kunstnik', КОМПОЗИТОР 'helilooja', МУЗЫКА 'muu-
sika', ТЕАТР 'teater'; h a r i d u v a l a terminid:
ШКОЛ (< vn ШКОЛА) 'kool', КЛАСС 'klass', ДОСКА 'tahvel',
РУЧКА 'sulgepa', ПЕРО 'sulg', КАРАНДАШ 'pliiats', ТЕТ-
РАШ 'vihik', ЛЕКЦИЯ 'jonnlaud', УРОК 'tund', ЭКЗАМЕН
 'eksam' jpt. Seda laadi laenude olemasolu on tänapäeval

¹⁰ Д. Е. Кв а н ц е в, Г. С. П а т р у ш е в, Со-
 временный марийский язык. Лексикология. Йошкар-Ола, 1972,
 lk. 88. - Vt. ka Русско-марийский словарь. Москва, 1966,
 millel vene laenud on kergesti leitavad.

tüüpiline kõigile idapoolsemale soome-ugri keeltele kuni mansi ja handi keeleni välja.

Mordva keeltesse hakkasid üksikud vene laenud ilmuma peale II sajandit, kuid nn. varasema kihistuse valdav osa pärineb alles XVII–XIX sajandist.¹¹ Sellesse perioodi langetavad suuremate või väiksemate häälikuliste kohandustega näit. mõkka КУКОНЬ 'kruus, kann' < КУВНА id., ЧУГУ 'mala(pott)' < ЧУГУ id., ПОЛКА 'sukk' < ЧУЛОК id., СОХА 'sakk, ader' < СОХА id., ОСТА 'värvav' < ВОРОТА id.; eraa КРЫШЕЦЬ 'telliakivi' < КРИШЕЦЬ id., ОСТАТ 'värvav' < ВОРОТА id., УРАТЬ 'künnivares' < УРАТ id., ТВОСТА 'õitsema' < ТВЕСТЕ id. jt.

Uuemates, sügokudasegaete laenudes on järjekindlalt püütud säilitada vene kirjalpilti. Eriti rikkalikult on esindatud sotsiaal-poliitiline, filosoofiline, teaduslik-tehniline, agronoomia- ning haridusalaane sõnavara. Mõned näited: eraa ПАРТИЯ 'partei', КОМКОМОЛ 'komsomol', КОЛХОЗ 'kolhoos', БРИГАДА 'brigaad', АВТОБУС 'autobuss', ИНСТИТУТ 'institut', МАТЕМАТИКА 'matemaatika', ФИЛОСОФИЯ 'filosoofia', ХАРАКТЕРИСТИКА 'iseloomustus', УНИВЕРСИТЕТ 'ülikool', САМОЛЕТ 'lennuk', СПУТНИК 'spuutnik'; mõkka СОБРАНИЕ 'koosolek', ДЕПУТАТ 'saadik', ПЛОТ 'lendar', ГЕОМЕТРИЯ 'geomeetria', АРИФМЕТИКА 'aritmeetika', ГЕОГРАФИЯ 'geograafia' jpt.

Vene laenude tuly on põhjustanud mõningaid nihkeid mordva keelte fonoloogilises struktuuris, on kodunenud vöörhäälikud ɸ, χ ja ʃtʃ, näit. eraa ФАБРИКА 'vabrik', ФАРМА 'farm', ХАЛАТ 'kittel', ХЛОП 'kloor', ХУКА 'haug', КИП 'kilp'.

Komide esimesed kokkupuuted venelastega ulatuvad tagasi XII sajandisse, kuid vene laenude hoogsamale siirdumisele komi keelde rajas teed komide põõrasine ristisaku XIV sajandil, kui Moskvaast saabus sinna apostel Stefan (aastal 1379).¹² Arenenemat õhiskonnakorda ja kõrgemat kultuurita-

¹¹ Язык народов СССР III, lk. 218, 196; Д. В. Курица и др., Лексикология современных мордовских языков. Учебное пособие для высших учебных заведений. Саранск, 1972.

¹² J. K a l i k a, Die russischen lehnwörter im kurländischen (= SUST XXIX.) Helsinki, 1911, lk. 181; Язык народов СССР III, lk. 296 jj., 313.

set esindanud venekeelsetel on aastasadade jooksul voolanud komi keelde suurel hulgal allaavipäraselt sõnavara, mis sisaldab samuti mõisteid kõlvõimelikelt elualadelt. Bilingvismi protsessis on üle võetud ka sugulusalatermineid jm. Mõned näited: alabyš 'pannkook' < ОЛЫШ 'hapupiimataigna-kook'; alatyng, alatyng, 'telk, barakk, omm' < ЛАЧУГА id.; almaz 'teemant' < АЛМАЗ id.; anbar, õnbar, 'ait, ladu, magasin' < АНБАР, АМБАР id.; anyvalid 'invaliid' < ИНВАЛИД id.; arai 'soo, raba' < АРАЙ id.; bab, babõ 'vanaema', baba 'naine, abielunaine' < БАБА id.; baran 'oinas, jäärk' < БАРАН id.; bat 'isa', bat-mam 'isa-ema, vanemad' < БАТА 'isa'; bereg, berög 'kallas' < БЕРЕГ id.; berlog 'kerukoobas' < БЕРЛОГА id.; kukna 'kõõk' < КУХНА id.; kuznetä 'sepp' < КУЗНЕЦ id.; pirag, pirög 'pirukas' < ПИРОГ id.; õpitšer 'ohvitser' < ОФИЦЕР id.; varög 'saabas' < ВАРОГ id.; sakar 'suhkur' < САХАР id.; semja 'peresond' < СЕМЬЯ id.; smpla 'tõrv, pigi, vaik' < СМОЛА id.; totka, tötka 'tädi, vööraema' < ТЕТКА id.; tšaa 'tund' < ЧАС id.¹³

Noomenite kõrval on omandatud ka suur hulk verbe ja partikleid. Verbides on üldiselt aluseks võetud vene imperatiivi ainsuse 2.pöörde vorm, millele on liidetud omakeelne faktitiivi t-tunnus (infinitiivis veel lisaks -ni), näit. ilma murd. valajitni 'veeretama' < ВАЛАЙ 'veereta', du-majitni 'mõtleva' < ДУМАЙ 'mõtle'. Real juhtudel on vene noomenile liidetud omakeelne verbisufiks, näit. -aä: dälääšni 'tõõle argutama' < ДАЛО 'tõõ, tegevus', -t-: šivejtni 'halliks muutuma' < murd. ШВОЙ 'hall'. Adverbid on üle võetud kas muutumatult, nagu ezerke 'teraselt, valvsalt' < murd. ОЗОРО id., puate 'asjeta, tühjalt' < ПУСТО id., või on nad ümber kujundatud sufiksiga -a või -en abil: statneja 'tagasihoidlikult' < murd. СТАТНОЙ 'tagasihoidlik', kletkän 'kinni, puuri(s)' < КЛЕТКА 'puur'.¹⁴

¹³ Näited teosest J. K a l i s h a, Die russische Lehnwörter im sursjänischen, lk. 35 j.j. - Vt. nende kohta ka Sursjänischer Wortschatz nebst Hauptregeln der Formenlehre, aufgezeichnet von Y r j ö W i s h m a n n, bearbeitet und herausgegeben von T. E. U o t t i l a. Helsinki, 1942; В. И. Лыткин, Е. С. Гуляев, Краткий этимологический словарь коми языка, Москва, 1970; Т. А. Тимухин, Н. А. Колетова, Коми-русский словарь, Под редакцией проф. В. И. Лыткина. Москва, 1961.

¹⁴ Т. А. Тимухин, Русские заимствования в вжемском диалекте коми языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту. 1973, lk. 16.

Revolutsioonielsete vene laenude põhihulk on nii sõrja- kui ka permikomi keelde tulnud XVIII-XI sajandil. Neid iseloomustab fonetiline kohandatus, näit. sõrjakomi КОМ 'kopsik' < КОВЕ id., ДОВА 'leak' < ВДОВА id., КОВЯНН 'peramees' < ХОЗЯНН id., ПАРТУК 'põll' < ФАРТУК id.; permikomi ГЫРЯНЧ '(navi)poett' < ГЫРНОК id., ЛЮБЧ 'pood' < ЛАНКА id., ОСЫН 'talivili' < ОСЫНЬ id. jt. Kriiti palju laene on vene keelest saanud nõukogude perioodil, nende kirjaipilt on üldjoontes sama kui vene keeles, näit. sõrjakomi ГУМОДОНЬ 'tõõpäev', АВТОБУС 'autobuss', МЕТО 'meeter', ДЕТСАД 'lasteaed', ДЕПУТАТ 'saadik', ФАЗИКА 'füüsika', ТРЕУГОЛЬНИК 'kolmnurk'; permikomi ЦЕНТРОР 'tsentser', ПЛАНИРУЙТНН 'planeerima', ЭЛЕКТРОФОСФУРЙТНН 'elektrifitseerima' jpt.

Aastasadade jooksul on rikkalikult tulnud samamuunalisi vene laene ka udmurdi keelde, kuid siin on need kõik allutatud sõnalõpulisemale peardhule, näit. МАШИНА 'masin', САМОВАР 'samovar', КОЛЕСА 'rataas', УКНО 'aken' jt.¹⁵

Õhugri keelte sõnavaras¹⁶ on samuti oluline koht vene keelest tulnud laenudel, mille najal handi ja mansi keele leksika on hoogsalt rikkastunud eriti peale Oktoobrirevolutsiooni. Tänapäeva keelepruuki kuuluvad sellised (vene kirjaipildi ja hääldusega) ühiskondlik-poliitilised, teaduslik-tehnilised, haridusala jt. sõnad, nagu handi СОВЕТСКАЯ ВЛАСТЬ 'nõukogude võim', ВНОСОРН 'valimised', КОМСОМОЛ 'komsomol', КОЛХОЗ 'kolhoos', ОБРИГАДЕР 'brigadir', ФЕРМА 'farm', ТРАКТОР 'traktor', РАКЕТА 'rakett', КОСМОС 'kosmos', ШКОЛА 'kool', КЛУБ 'klubi', КИНО 'kino'; mansi СОЦИАЛИЗМ 'socialism', КОНСТИТУЦИЯ 'konstitutsioon', СОВЕТ

¹⁵ Языки народов СССР III, lk. 278.

¹⁶ K. F. K a r j a l a i n e n, Ostjakiisches Wörterbuch I, II. Helsinki, 1948; K. P a a s o n e n, Ostjakiisches Wörterbuch aus den Dialekten an der Konda und am Jugan, zusammengestellt von K. D o n n e r. Helsingfors, 1926; B. И. Р о м о а н д а в а, Русско-мансийский словарь. Ленинград, 1954; B. K ä l m ä n, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest, 1961; Языки народов СССР III, lk. 338, 359. - Vt. K a O. L a z a r, The Formation of Abstract Nouns in the Uralic Languages (= Acta Uralica et Altaica Upsalienia 10). Uppsala, 1925, lk. 37 jj.

'mõnukogu', КОММУНИСТ 'kommunist', ПIONEР 'pioneer', БРИГАДА 'brigaad', ПЛАН 'plaan', МАШИНА 'masin', МОТОР 'mootor', РАДИО 'raadio', ШКОЛА 'kool', ГАЗЕТА 'ajakirj', КУРЬЕР 'ajakirj', ХИРУРГ 'kirurg', ОПЕРАЦИЯ 'operatsioon' jt.

Handi keeles tähistatakse uusi mõisteid vene laenude kõrval (või asemel) sageli ka omade keelenditega, kusjuures praegaleerivad kirjeldavad tüüpi sõnalühendid, nagu ТУТНИ ХОП (= tuline past) 'aurik', КАМЫШ КИ (= kirja palk) 'pliit', УПЕТАТЫХ ХО (= õpetav mees) 'meesõpetaja', УПЕТАТЫХ НА (= õpetav naine) 'naisõpetaja', КАНЬ КАР (= leiva väli) 'põld'. Ka maksi keeles leiduvad vene laenudel mõnikord omakeelsed paralleelvormid, nagu ПАРХОД - НАУТИАН 'aurik', САМОЛЕТ - ТОВКЕНТИАН 'lennuk', ШКОЛА - ХАНСАТАКТИН КОЛ 'kool', СОБЛЕНТА - ПУСМАТЫН КОЛ 'haigla', ВОЕНА - ХОНТАН ВАРМАЛЬ ' sõda', ДУЧКА -КАСНЭ-КЕР 'sulepa', КАРАНАНЬ - КАСНЭНЬ 'pliit'.

Obingri keeltes piirdub vanimate vene laenude iga u. 300 aastaga, mistõttu nende esinemus on rahvakeeles veel küllaltki madal (maksi keeles ainult 14 % registreeritud vene laenude üldarvust - B. Kálmán). Kui hilisemaid vene laene iseloomustab tavaliselt muutumatu kirjepilt, siis varasemad juhud on häälikuliselt kohanenud, näit. maksi бaj 'tee' < ваг id., пука 'täht' < СУКА id., вакка 'subkur' < СА-КАР id., пайта 'palitu' < ПАЛТО id., пу 'papp, preester' < ПОП id., вина 'viin, piiritus' < ВИНО 'vein, viin'. Et maksi omades sõnades puuduvad veel kaksikkonsonandid sõna algul, on nende asendamiseks kasutatud varasemais vene laenudes nii metateesi (ТУУБА > тура 'toru'), epenteesi (ГРЕК > карек 'patt, kuritegu'), prooteesi (СТАНАН > астакан 'klass') kui ka elisiooni (ДЖАК > жа 'djakk, kirjutaja'). Vene ч, ш ja щ on järjekindlalt asendatud sibillantidega с, ш või щ (СВЕЧА > СВЕСА 'küünl'), ф-i asemel leidub п (ФОНАРЬ > ПОНАР 'latern' ja ш, ж, щ on korvatud с-iga (САМЬ > сам 'sall'), heliliste klusilide asemel esinevad helitud (КАРАК > кара 'kõrts'). Kõnekeeles võib puuduliku vene keele oskusega makside puhul märgata samaaegselt fonetilist kohandamist ka uemates vene laenudes: КРАУТС > КРАУТС 'kraad', ФЛАГ > ПАЛАК 'lipp', ПЛАН > ПАЛАН 'plaan', ШКОЛА > ШКОЛА 'kool', ВЛАСТЬ > ЛАСЬ 'võim' jt.

Peeni mõttenüansse väljendavaid abisõnu ei laenata ühest keelest teise mitte niivõrd häda sunnil, vaid pigem ülevoolavast luksusest, kui püütakse teise keele stiilnüanssidega opereerida ka emakeeles. Nii on vene keela kildsõnadest (частичи) siirdunud suur hulk peaaegu muutu- matul kujul volga, permi ja obi-ugri keeltesse. Võrreldagu: vene ВОТ, ЧУТЬ, ПОЧТИ, ХОТЬ, ОНА, ВЕДЬ, МУ, КА, А, И, КА, УКА, ТОЖЕ - aršamordva ВОТ 'vaat', ЗОТЬ 'vaevalt, veidi', ПОЧТИ 'peaaegu, umbes', ХОТЬ 'kasvõi, isegi', ОНА 'vael, allen', ВЕДЬ 'ju, omati', МУ 'küll', КА 'juba', А 'aga', И 'ka, isegi', КО 'omati, ju', УН 'juba', ТОКО 'kah. samuti'; vene ВЕДЬ, ХОТЬ, КА, НЕУЖЕЛИ, РАЗВЕ - udmurdi СД 'ju, omati', КӘТ 'isegi, kasvõi', ЛИ 'kas, või', НАУЖЕЛИ 'kas tõesti', РАЗВЕ 'kas (tõesti)'. Samasugune on olukord sidesõnadega, millest väga paljud on üle võetud vene kee- lest, näit. mokšamordva ШТОБА 'selleks et' < ЧТОБ, КАБА 'kui' < КАБИ, РАА 'kui' < РАА, КАМ 'kui' < КОМ, ХОТЬ 'kasvõi' КОТЬ.¹⁷ Mitmed sidesõnad on tulnud käibele ka türgi-tatari keelte mõjul ja ainult väike osa on moodusta- tud oma keele baasil.

Tiheda keelekontakti tõendiks on ka mitmete prefiksite ja sufiksite laenamine vene keelest, mis eriti ilmekalt tu- leb esile mõnedes asesõnariühmades. Eitavate asesõnade kor- ral liitub genuinsele tüvele vene НЕ- või НИ-, näit. lapi НИ-КА 'ei-keegi', НИ-МИ 'ei-miski', permi-komi НЕ-КНИ 'ei-keegi', НЕ-М 'ei-miski'.¹⁸ Sufiksitena on mitmes keeles levinud vene partiklid -КНОУДЬ, -ЛИБО ja -ТО, näit. permi- komi Кин-һибуд 'keegi', ми-либу 'miski, mingi', lapi ХОТПА-ТА 'miski, mingi'.¹⁹

¹⁷ Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков I. Фонетика и морфология. Саранск, 1962, lk. 346, 351; Б. А. Серебряников, Историческая морфология пермских языков. Москва, 1963, lk. 377, 382; Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология. Ижевск, 1962, lk. 323, 335; Языки народов СССР III, lk. 193, 217, 275.

¹⁸ Языки народов СССР III, lk. 162, 307.

¹⁹ К. Е. Майтиская, Заимствованные элемен- ты в местоименной лексике финно-угорских языков. - Совет- ское финно-угроведение II, 1966, № 4, lk. 238.

Keerpool pole veel eraldi puudutatud vene keelest lähtunud tõlkelaene, mis liitsõnna või sõnaühendena on tänapäeva kultuurikontakte kajastavateks samuti iseloomolikuks mitmetele soome-ugri keeltele. Toodagu sellegi kohta mõned näited: eesti külanõukogu < сельсовет; ersamordva велең срет 'külanõukogu' < сельский совет; mokšamordva шяголь-день вая 'eessõna' < предисловие; määgari шымь пöрт 'lugemistare (maal)' < кзба-читальня; vürjakomi шом чеплялан 'tuuletangid' < угольные шланги; permikomi сёрня тор 'lauseliige' < часть речи; udmurdi эзымнусь 'eessõndlane' < передовик; ungari űrhajó 'kosmoselaev' < космический корабль.²⁰ Tõlkelaenuksid tähendusniikeid, eriti piltlike väljendite puhul, esineb samuti üksiksõnna, sealhulgas ka verbides.

Kõike selnevat lühidalt resümeerides võime konstateerida, et soome-ugri keeltes leiduvate slaavi laenude abil saab näidata keele- ja kultuurikontaktide olemasolu juba alates V sajandist. Põhiline osa vanema kihistuse laenudest pärineb läänemeresoome keeltes alates IX sajandist, ungari keeles VII-XI sajandist. Idapoolsematel soome-ugri rahvastel on kokkupuuted slaavi hõimudega tekkinud märksa hiljem. Mitmed laenud läänemeresoome, ungari ja ka teistes keeltes on samad, kuigi nad on saanud eri ajal ja eri kohtades (e ike - ung ika, e riat - ung kereszt, e vaba - ung szabad, em toveri - ung társ 'seltsimees', em ajasti - ung hísta 'puhas' jt.). Vene keelest on laenatud rikkalikult nii materiaalse kui ka vaimse kultuuri valdkonda kuuluvaid mõisteid. Keelekontaktide pidev tihenemine soome-ugri ja slaavi rahvaste vahel on rikastanud sõnavara kõrval ka eri keelte grammatilist koostist mitmete sidesõnade ning prefiksita ja sufiksita. Sovetismide ja tõlkelaenude ulatuse liik kasutamine on tänapäeval omane kõigile soome-ugri keeltele. See pole aga saanud takistuseks nende keelte iseseisvale arengule, mis toimub põhiliselt ikkagi sisemiste ressursside arvel.

²⁰ Языки народов СССР III, lk. 57, 253; А. М. Рот, Probleme der Sprachkontakte, lk. 283; Д. В. Цыганкин, Лексикология современных мордовских языков, lk. 90.

О СЛАВЯНСКИХ ЗАЙМСТВОВАНИЯХ В ФИННО-УГОРСКИХ ЯЗЫКАХ

Р е з ю м е

Славянские заимствования в финно-угорских языках свидетельствуют о наличии языковых и культурных контактах уже начиная с V столетия нашей эры. В прибалтийско-финских языках основная часть наиболее древних славянских заимствований восходит к началу IX века, в венгерском языке — к X-XI векам. На более восточных участках контакты финно-угров со славянскими племенами относятся к значительно более позднему времени.

Целый ряд этих заимствований ничем не отличаются друг от друга, хотя происхождение их в прибалтийско-финских языках, в венгерском и других финно-угорских языках относится к разному времени и разным территориям /эст. ike — венг. ike 'уго', эст. riit — венг. kerezt 'крест', эст. vaba — венг. szabad 'свободный', фин. toveri — венг. társ 'товарищ', фин. siisti — венг. szásta 'чистый' и др./ . Из русского языка заимствованы многие понятия, относящиеся к области материальной и духовной культуры. В результате тесного и непрерывного языкового контакта между носителями финно-угорских и славянских языков происходило не только обогащение словарного запаса, но и грамматического строя как за счет заимствования целого ряда созвучий, так и префиксальных и суффиксальных словообразовательных элементов.

Широкое использование советизмов в переводных заимствованиях наблюдается в наше время во всех финно-угорских языках, что однако ни в какой мере не является фактором, тормозящим их самостоятельное развитие, которое протекает в основном за счет использования внутриязыковых ресурсов.